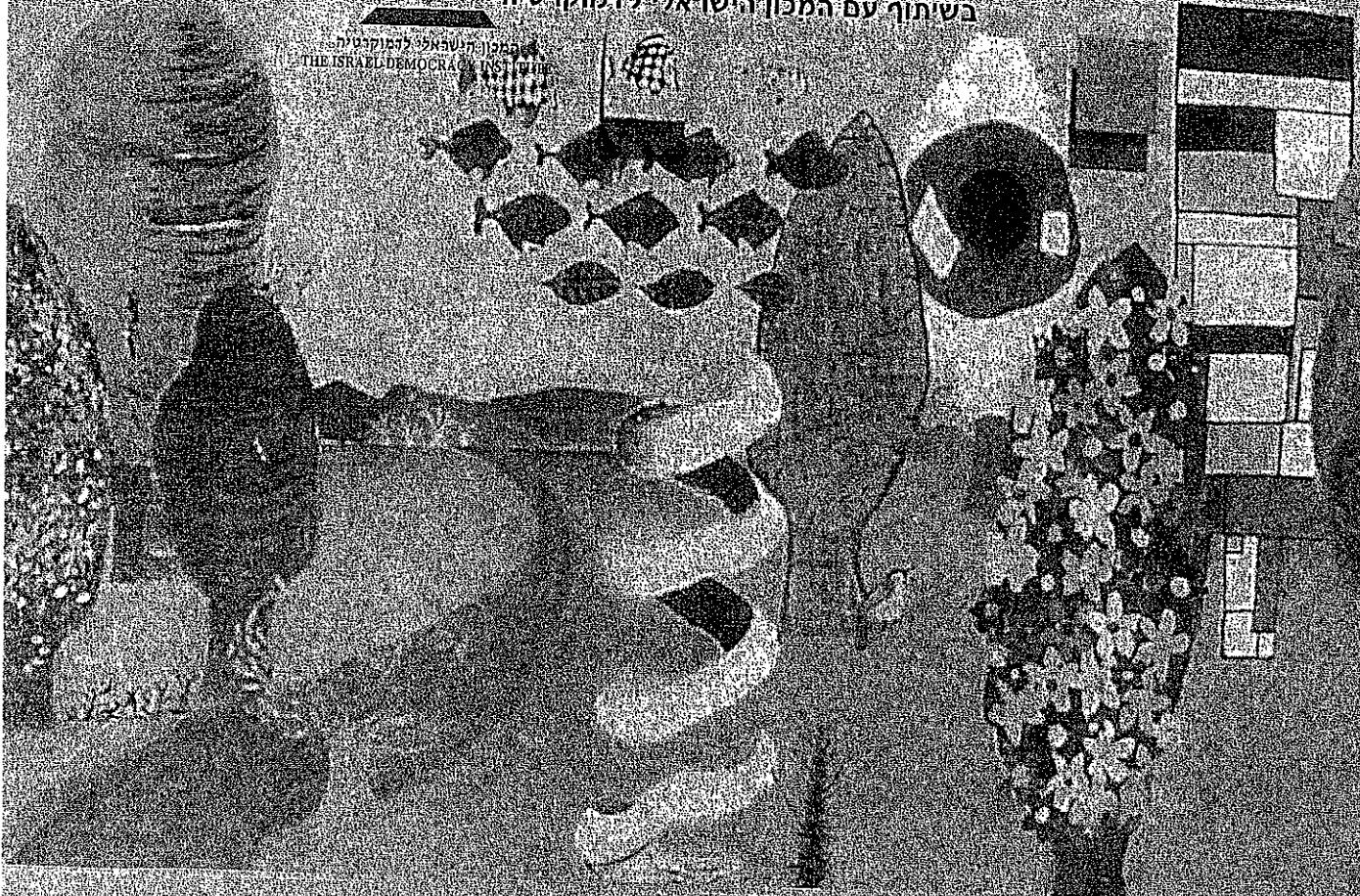

דור ההמשך של הדמוקרטיה

בשיתוף עם המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה
THE ISRAELI DEMOCRACY INSTITUTE

משה קצב • אהרן ברק • לימור לבנת • רובי ריבלין • אריק כהמון
אשר אריאן • אלה בלפר • סאלם גובראו • מרדכי קרמיניאר • אריה ברנע
אוקו מרושק • אשר אריאן • שלומית ברנע • פזית בן-מן • אסא כשר
יעקב מדין • חאלד אבו עסבה • יוסף אגסי • דניאל טרופר

- האם יוכל יאנוש קורצאק לחזור את בארט סימפסון?
- פהולקט של דמוקרטיה וירטואלית
- משפט צ'יז'ורי בנושא חופש הדיבור
- מנעחות לפגמות בעל רצח רבין
- מדד הדמוקרטיה הישראלית 2004: בוגרים ונוער

להחזיר את האזרחות אל החינוך

הערות קצרות על איזוני הדמוקרטיה הישראלית ועל המפתח למערכת החינוך

הערה אחת לעניין הדמוקרטיה.

חוששני שאם תשאלו ישראלי מצוי, אולי אפילו חבר כנסת מצוי, מהי דמוקרטיה, הוא יאמר שדמוקרטיה היא שיטה שבה העם מצביע כל איקס שנים, נניח ארבע, בוחר את נציגיו אשר פועלים בכנסת, מחוקקים חוקים, הממשלה מכהנת באמון הכנסת, וכיוצא באלה.

זה כמוכן היבט מרכזי שבלעדיו לא קיים ההיבט הפורמלי של הדמוקרטיה. אבל יש היבט נוסף, שאינו רק היבט שעושה דמוקרטיה טובה יותר, אלא שבלעדיו הליכה שלו אין דמוקרטיה, וחוששני גי שהציבור הישראלי טרם הפנים את ההיבט השני שבלעדיו לא רק שהדמוקרטיה אינה טובה, או אינה ראויה, אלא שאין דמוקרטיה. זהו ההיבט של ערכי יסוד כמו שלטון חוק, כמו עצמאות הרשות השופטת, וכמו ערכים של צדק ומוסר חברתי, ובמרכזם זכויות אדם.

דמוקרטיה בלי זכויות אדם אינה "דמוקרטיה גרועה". דמוקרטיה בלי זכויות אדם אינה דמוקרטיה. דמוקרטיה בלי עצמאות שיפוטית אינה דמוקרטיה. דמוקרטיה בלי הפרדת רשויות אינה דמוקרטיה. גם אם הרוב שולל זכויות מהמיעוט, גם אם שלילת הזכויות של המיעוט נעשית בידי הרוב, כלומר הדמוקרטיה הפורמלית מתקיימת, אין דמוקרטיה.

אני אומר זאת לא כביקורת. כאשר למדתי משפט חוקתי באוניברסיטה העברית, לימדו אותי

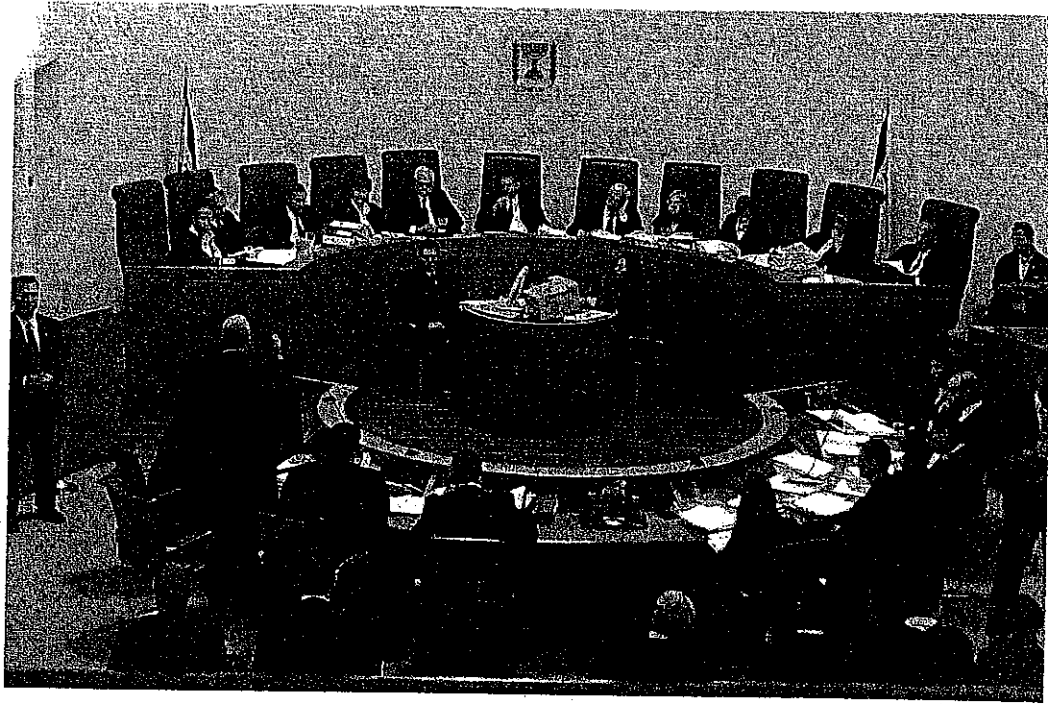
פרופ' אהרון ברק
הוא נשיא בית
המשפט העליון

רק את ההיבטים הפורמליים של הדמוקרטיה. לא למדתי על זכויות אדם באוניברסיטה. זה גם נובע מהשפעות מסוימות של תפיסה אנגלית של פרלמנטריזם אנגלי, של מודל לוסט מיניסטריאלי. נ"י. כמו שנאמר, הפרלמנט האנגלי יכול לעשות הכל, גם להפוך גבר לאשה, וכשעתו זה גם היה נכון. אבל אנחנו עברנו במדינת ישראל שינויים מהותיים ניכרים. אני כיניתי אותם מהפיכה חוקתית. לא כולם אוהבים את זה, אבל זה לא חשוב.

עברנו מדמוקרטיה פרלמנטרית לדמוקרטיה חוקתית, והמעבר הזה לא הופנם, לצערי. הפרלמנט שלנו, שהוא מרכז הדמוקרטיה הישראלית, שבלעדיו אין דמוקרטיה ישראלית, שעליו אמרתי "זאת אחותנו הבכירה", אינו כל-יכול, ודמוקרטיה אינה יכולה להכיר בהיותו כל-יכול. גם על הפרלמנט שמייצג את העם, את הרוב, מוטלות מגבלות, מגבלות שהוא הטיל על עצמו, לא מגבלות שהוטלו עליו מבחוץ.

אני רואה חשיבות עליונה בכך שהעם והחברה בישראל יכירו שמושג הדמוקרטיה הוא מושג מורכב, מושג קשה, אם תרצו סבוך ואם תרצו מתוסבך, משום שדמוקרטיה כמושג נורמטיבי לא נותנת פתרונות שונים. יש חופש ביטוי, או אין

האמריקאים חזקים
מאוד בזכויות אדם
בעת שלום, וחלשים
מאוד בהן כשהם
מרגישים מאוימים.
ואילו אנחנו חזקים
במשך כל השנים

פוגעות בדמוקרטיה; אם נתונים לזכויות משקל כבד מדי, גם כן פוגעים בדמוקרטיה. אנחנו עוסקים באיזון עדין.

האיזון הזה איננו פרי הסכנות, איננו פרי חוסר יכולת לגבש עמדה, אלא פרי תפיסה אפידורית, שהאיזון הוא מה שאנחנו רוצים. אנחנו רוצים סבלנות, אנחנו רוצים סובלנות, לרבות סובלנות כלפי מי שאיננו סובלן, ואנחנו לא רוצים קיצור ניות. אנחנו לא רוצים רק ביטחון ואנחנו לא רוצים רק זכויות, אנחנו רוצים איזון עדין בין ביטחון וזכויות.

אנחנו נמצאים במצב מיוחד במינו, וכל סקר צריך להיעשות על רקע המצב הזה. אם אפשר היה לעשות סקר בין מדינות דמוקרטיות הנתונות כמשברים ביטחוניים, היה מעניין מאוד לראות איך אנחנו יוצאים. ניקח את שלוש השנים האחרונות, שבהן אנחנו נתונים בקונפליקט קשה בין צורכי הביטחון לבין החירות של הפרט. אני מוכרח לציין, כמי שמכיר את החומר ההשוואתי וכמי שמכיר את האנשים שעוסקים בו, שמדינת ישראל, במאקרו, מתמודדת יפה עם מצב הטרור שהיא נתונה בו. רק לאחרונה נתנו פסק דין שעסק בלחימה ברפיח. אני לא מכיר הרבה כתי משפט, שתוך כדי פעולות לחימה עוסקים בשאלה של חוקתיות הפעולות. לא עסקנו בהריסות בתים,

חופש ביטוי? כן, יש חופש ביטוי, אבל הוא אינו מוחלט, הוא מוגבל. אפשר להגביל את חופש הביטוי, אבל גם על ההגבלות של חופש הביטוי יש הגבלות. לא כל ההגבלות אפשריות, זה מבוקר. הרעיון

הוא שלא כל הזכויות מוחלטות, שחוקה אינה מרשם להתאבדות. למדינה דמוקרטית מותר, והיא אף חייבת, לשמור על הביטחון והעוצמה הלאומית, אבל היא חייבת לשמור גם על זכויות האדם, כל אדם. גם זכויות מיעוט, גם זכויות של איש פלילי, של נאשם, וגם זכויותיו של טרוריסט. קשה להסביר את זה בכלל, קשה להסביר את זה לנוער. אנשים רוצים תשובות ברורות, כן או לא. הדמוקרטיה לא נותנת תשובות ברורות. הדמוקרטיה אומרת שצריך לאזן בין הביטחון לבין החירות, בין הכלל לבין הפרט. איך מאזנים את זה, זה מורכב מאוד. אין פתרון פלאים, אין נוסחה לאיזון זה, ולכן קשה, קשה מאוד לחנך אנשים או חברה לדמוקרטיה. אבל אין ברירה, משום שזה המשטר שלנו, וזה המשטר הטוב ביותר, וכולנו צריכים לאסוף את כל כוחותינו, בעיקר כלפינו הנוער, כדי להסביר את המורכבות הזאת. רשויות שלטון שמקבלות החלטות הפוגעות בזכויות,

המורה אספה את הניירות, ואחר כך אמרה לתלמיד: נו. תקריא מה שכתבת. במצב דברים רגיל היתה פורצת מלחמת עולם

אבל עסקנו בבעיות מים, חשמל, קבורת מתים, תרופות וכיוצא באלה דברים אלמנטריים, פשוט-טים, שגם כוח הנתון בלחימה חייב להביאם בחשבון. גם כוח שנמצא בלחימה צריך לכבד את כבוד התושבים שאתם הוא נלחם, ואצלנו לא היה ספק, מבחינתו של הצבא, שהוא מקבל את הקונספציה הזאת. תוך כדי דיון עסקנו בשאלה האם יש מספיק מים או לא, ותוך כדי דיון הודיעו לנו שנכנסות מכליות של מים ומחברים בארות ומחברים את החשמל וכיוצא באלה.

אני חושב שמהבחינה הזאת, ישראל מאזנת במובן הרחב, בצורה ראויה לשבח, ראויה לביקורת, בין לחימתה בטורף לשמירת אופייה הרמורקטי. אני כמובן מדבר רק מזווית הראייה של שופט. אני לא מכיר את הנתונים האחרים, אבל אני רוצה לומר שבית המשפט העליון של מדינת ישראל היה בעבר, ויהיה בעתיד, גוף שנועד לשמור על אותו איזון עדין. איננו חברים לא בימין הקיצוני ולא בשמאל הקיצוני. אבל כל אחד מאתנו, תפקידו לשמור על הדמוקרטיה הישראלית במובנה העשיר, המורכב והמסובך. כל

אזרח יכול לראות בבית המשפט העליון מבצר שיגן עליו, ולשם כך יש לנו עצמאות, ולשם כך יש לנו תלות, על מנת שנוכל לתת ביטוי לתפישות העומק של החברה הישראלית ותנועתה על פני ההיסטוריה.

ההערה שנייה היא על חינוך. אני עוקב אחרי הפעולות שנעשות במשרד החינוך להטמעת הדמוקרטיה. אני מוכרח לומר שאני גאה בפעולות הללו. שוב אני רואה את זה מזווית הראייה שלי. עסקתי בשאלה, באיזו מידה "הוטמעה" בשנים האחרונות המהפכה החוקתית, ואני מוכרח לומר שמשרד החינוך תורם תרומה חשובה לכך. הקדיש שו שם פעולות מיוחדות לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו וכיוצא באלה. אלה פעולות חשובות מאוד, כי בסופו של דבר, אם אנחנו רוצים דמוקרטיה חזקה ויציבה, כמובן שדיברתי עליו, זה יכול להיעשות רק בחינוך. כשהתקבל חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו אמרתי, היום הדברים קשים, אבל בעוד עשר שנים הכל ייראה אחרת. למה חשכתי שבעוד עשר שנים הכל ייראה אחרת?

גם על הפרלמנט שמייצג את העם, את הרוב, מוטלות מגבלות. מגבלות שהוא הטיל על עצמו. לא מגבלות שהוטלו עליו מבחוץ

משום שקיוויתי שבעשר השנים האלה הנוער, התלמידים שיוצאים, גלים של שביעיות ושמיניות, יפנימו את המהפכה החוקתית, יבינו שאנחנו דמוקרטיה מורכבת ומסובכת, שעושה את כל האיזונים האלה. ההפנמה לא היתה עמוקה דיה, לא משום שלא עשינו כל מה שצריך, אלא משום שזה מורכב וקשה מאוד.

אנחנו, מערכת כתי המשפט, משתפים פעולה עם משרד החינוך. בבית המשפט העליון מתקיימות סדנאות לסטודנטים מהשביעית והשמינית, בשיתוף משרד החינוך. בשנת 2003 היו 12,000 סטודנטים שבאו לבית המשפט העליון. זה לא מספר קטן, ואנחנו מקדישים לזה מאמצים גם בערים אחרות. בכאר שבע היו 5,000 תלמידים ובנצרת 6,000. כל אחד מהשופטים יהיה מוכן להקדיש מזמנו ומכוחו, לשבת עם אנשי מערכת החינוך ולראות איך לקרב את הנוער לרשויות השלטון. אני מניח שגם הכנסת עושה פעולות דומות.

כתי, מיכל, עסקה בהדרכת מורים שמלמדים בבתי ספר, והעבירה קורס קצר באחד מבתי הספר בנתניה. בית ספר קשה מאוד. זו היתה כיתה ה', הם דיברו על חוק יסוד: וכבוד האדם וחירותו, והיא לימדה אותם את חוק היסוד. כמה שילדים תופסים. לאחר זמן ביקשה המחנכת של אותה כיתה מכל תלמיד לכתוב הערכה עליה, על המחנכת. היא אמרה שזה יהיה דיסקרטי: "אני רוצה שכל אחד מכם יאמר לי מה אתם חושבים עלי". יפה. ישבו כל אחד ואחת וכתבו למורה מה הם חושבים. עבר זמן, המורה אספה את הניירות, ואחר כך אמרה לתלמיד: נו, תקריא מה שכתבת. במצב דברים רגיל היתה פורצת מלחמת עולם, כי התלמיד לא רצה להקריא, והוא היה הולך להורים שלו, וזה בית ספר שהאלימות בו היא באוויר. קם התלמיד ואמר, אני מצטער מורת, אבל זה פוגע בזכות שלי לפרטיות. לפתע פתאום השתנתה כל האווירה. לפתע פתאום עסקו בשאלה, האם יש לתלמידים זכות לפרטיות? האם יש לתלמיד זכות באותם בתי ספר שיש בהם "לוקר", התא שבו מחזיק התלמיד את הדברים שלו, והמורה לא יכול לפתוח אותו בלי רשות התלמיד? האם יש לו זכות לחופש ביטוי בעיתון בית ספר? לפתע פתאום נפתח עולם אחר, וסכסוכים שבעבר היו מסתיימים באלימות ובצעקות הסתיימו בדיון נורמטיבי חשוב ומעניין.

אנשים רוצים תשובות ברורות. כן או לא. הדמוקרטיה לא נותנת תשובות ברורות.

הנדרש, שאתו היית רוצה שייצאו התלמידים מבית הספר. באחרונה נכתב באחד הספרים האלה, החשובים, הטובים בדרך כלל, שזכויות האדם בישראל נוצרו גם בידי בתי המשפט ושופטים אקטיביסטיים. מדוע נוצרו זכויות אדם בידי שופטים אקטיביסטיים? זכויות אדם נוצרו על ידי מערכת שופטים, אקטיביסטיים או לא אקטיביסטיים - ביטוי שהוא עצמו מורכב כל כך שאיני יודע כמה מאתנו מסוגלים להגדירו. חשוב אם כן שספרי האזרחות יהיו מדויקים. ושוב, אנחנו מוכנים להתגייס לדבר הזה, לא כדי לכתוב את ספרי האזרחות, אלא לעבור עליהם, כדי שלא יפלו טעויות.

אני מאמין גדול בדמוקרטיה הישראלית, חרף הקשיים הרבים שיש לנו, וחרף הקשיים הגדולים שיש לי כשופט. אני חושב שהדמוקרטיה הישראלית היא מוצקה. האמריקאים, בתקופה של חירום, איבדו את המכנסים. נזכור איך הם התנהגו בתקופת הסנטור מקארתי, ואיך נהגו ביפנים במלחמת העולם השנייה. האמריקאים חזקים מאוד בזכויות אדם בעת שלום, וחלשים מאוד כהן כשהם מרגישים מאוימים. ואילו אנחנו חזקים במשך כל השנים, ואף פעם לא היו לנו שנים של שלום. אני חושב שאנחנו יכולים להיות גאים בדמוקרטיה שלנו. ויחד עם זאת, ראוי שכל אחד מאתנו יידע וראוי שהנוער יידע: אם לא נגן על הדמוקרטיה, הדמוקרטיה לא תגן עלינו.

אם אני מדבר על חינוך, הכוונה היא לא לחינוך בשב"עיות ובשמניות, כי יכול להיות שזה מאוחר מדי. אני מדבר על חינוך בכיתות הנמר-כות, חינוך לכך שהילדים בכיתה ה' יהיו מודעים לזכויות ולחובות. אחת הבעיות שיש לי עם הדמוקרטיה היא שאנחנו מאוד מאוד מודעים לזכויות, אבל לא מודעים לחובות. דמוקרטיה אינה רק זכויות, היא גם חובות. חובות של האחד כלפי האחר, חובות כלפי המדינה. יש זכויות וחובות גם יחד, ומכאן המורכבות של הנושא הזה.

צריך לחנך את הדורות הצעירים. אני שומע בדאגה, שאזרחות אינה נושא כבד במערכת החינוך, ושיש מחלוקת בנקודה אחת, שתי נקודות, שלוש נקודות, חמש נקודות. אני רואה בשיעורי האזרחות חשיבות עליונה. תלמיד שעוזב את מערכת החינוך שלנו צריך להיות מודע לתפקידים של כל אחת מרשויות השלטון, וצריך להיות מודע לערכים שדמוקרטיה אינה אפשרית בלעדיו. אנחנו, בבתי המשפט, נעשה כל שנוכל לעזור למערכת החינוך להכניס את האזרחות לכיתה, מהכיתות הנמוכות ביותר עד הכיתות הגבוהות ביותר.

הספרים לאזרחות צריכים להיות ספרים טובים. אני עוקב אחרי הספרים האלה. הם לא תמיד מדויקים. לפעמים כותבים אותם אנשים שחיבת הגיזרנליסטיקה שורה עליהם. אין בהם הדיוק